

наблизили час остаточного визначення українського православ'я як самодостатнього і повноцінного явища у Вселенському православ'ї.

Арсен МАРЧИШАК (Чернівці)

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ПРАВОСЛАВ'І УКРАЇНИ

Незважаючи на всі розбіжності, які існують між науковцями у розумінні сучасних процесів і тенденцій, що перебігають у релігійно-церковній сфері в останні два десятиліття, аналітики сходяться у деяких спільних висновках. Зокрема, вони вказують на надзвичайну динамічність та насиченість релігійно-церковного життя в Україні. Дослідники засвідчують, що релігійне життя нашої держави не можна оцінити однозначно як добу релігійного «відродження», «розвою» чи «поступу».

Наявність у релігійному полі України не однієї, а трьох православних церков, які гостро опонують одна одній, загострює конфесійні відносини. В житті українського народу Православна Церква завжди відігравала дуже вагомий, навіть націотворчу роль. Тому стан православ'я впливає не тільки на суспільні відносини, а й на стан державно-церковних і міжконфесійних відносин. Так, УПЦ КП ідентифікує себе як національну державницьку інституцію й саме цими характеристиками відрізняється від УПЦ МП, яка за твердженнями про наднаціональний характер християнства приховує свої симпатії до ідеї панславізму, духовної та державницької єдності східнослов'янських народів. З іншого боку, державницька позиція УПЦ КП відрізняється від позиції іншої «національної церкви» – УАПЦ. Остання, на відміну від УПЦ МП та УПЦ КП, прагне незалежності від номенклатури, намагається зберегти засади народності, на яких вона була побудована, та відкидає будь-які можливості власного одержавлення. За словами аналітиків, єпископат і священство УАПЦ звикли до «феодалної автономії», де кожен сам собі і предстоятель, і закон.

Для влади проблема українського православ'я є надзвичайно важливою й гострою. Підтримуючи одну з церков, вона ризикує наштовхнутися на опозицію інших. Тому політичні сили, які перебувають при владі, намагаються різними способами збалансувати свої відносини із церквами. На сьогодні саме православні церкви найбільшою мірою втягнуті у політичні ігри. Пояснити цей факт можна двома причинами: по-перше, належність до православ'я декларують більшість наших співвітчизників; по-друге, на відміну від інших церков, православна має найбільший досвід служіння державно-адміністративному апарату. Відтак всі три православні церкви, незалежно від того, яке їхнє ставлення до самого факту утвердження української державності, прагнуть заручитися підтримкою владної номенклатури.

Боротьба церков за прихильність влади знаходить своє відображення у інколи дрібних процедурних питаннях. Наприклад, котрий з ієрархів сидить поруч із президентом на святковій урочистості, чи до кого першого прийшло вище керівництво держави на Пасхальне чи Різдвяне богослужіння. При цьому влада, на перший погляд, здійснює непослідовну релігійну політику, підігруючи у різний час то одній, то іншій церкві. Щоправда, непрогнозованість та непослідовність її дій неодноразово ставила ієрархів цих церков у пікантне становище. За часів Кучми більшою підтримкою користувалася УПЦ МП. Протягом останнього десятиліття ця церква поширила свій вплив на багато сфер державного і суспільного життя - на заклади освіти, медицини, силові структури, на місцевому владному рівні. Почувалася тут вона впевнено й захищено.

Покровительство з боку високих кабінетів формувало двосторонні відносини між так званим «канонічним» і «неканонічним» православ'ям. Московська Патріархія, апелюючи до канонів і загальноправославної практики, усіляко намагалася виставити УПЦ КП та УАПЦ як організації, що не мають жодного відношення до православ'я. Згадані церкви у виступах її діячів не називалися інакше як «неканонічні», «неблагодатні», «розкольники» тощо. На усі заклики двох перших церков розпочати діалог, УПЦ (МП) вимагала розкаяння та повернення у «лоно Церкви Матері». Звичайно, при такій постановці питання ніяких зрушень у порозумінні православних не могло бути й мови. Держава неофіційно стала на бік більшої за кількісним показником церкви, хоч з іншого боку, всіляко намагалася підкреслювати однакове ставлення до всіх церковних юрисдикцій. Прикладом може бути те, що вищі керівники держави брали участь у святкуванні двох ювілеїв, які були повними антиподами: в 10-літті Харківського собору та 10-річчі Всеукраїнського православного собору й утворення Київського Патріархату.

За часів Кучми існувало негласне правило, згідно з яким на три нові парафії для Московського Патріархату мала з'явитися одна парафія у Київському. Попередній президент хоч і робив необережні заяви з приводу того, як було б добре подолати розкол православ'я в Україні, проте реальних кроків у цьому напрямку робити не намагався. Відповідно до цієї його позиції діалог між проукраїнськи налаштованими церквами та православною церквою, що орієнтується на Москву, не мав шансів відбутися.

В 2004 році, коли до влади прийшла «помаранчева команда», серед представників УПЦ МП панувала певна розгубленість і тривожність. Політичні зміни в Україні змусили УПЦ МП вийти зі стану самозаспокоєння. Після президентських виборів проросійськи налаштована Церква перестала бути фавориткою влади. Першою ознакою змін стали факти захоплення її храмів у різних регіонах України, переважно вірними УПЦ КП. Доволі часто ці майнові конфлікти супроводжувалися політичними гаслами помсти за «неправильний» вибір кандидата в президенти. Політизація Церкви в час виборів нанесла значного удару її моральному обличчю.

Питання автокефалії для нового Президента стало куди важливішим, а ніж для його попередника. Почали лунати заяви В.Ющенка про необхідність утворення Єдиної Помісної Автокефальної Православної Церкви. У них, зокрема, гарант пропонував і реальні кроки щодо подолання розколу православ'я та появи об'єднаної Церкви. «Для мене не є під сумнівом – буде чи не буде Українська Помісна Православна церква. Незалежна держава потребує помісної церкви», – сказав він. Перші ініціативи з цього питання, вважає президент, мають бути спрямовані на посилення рівня довіри між церквами, для чого їм слід «запропонувати політику співіснування у повазі одне до одного». Як перші практичні кроки глава держави пропонує прийняти мораторій, що поклав би на сторони зобов'язання певний час утримуватися від критичних зауважень та некоректних оцінок на адресу одне одного. В.Ющенко закликав у цій темі відшукати відповідний «переговорний формат», який би давав змогу «коректно й делікатно поставитися до позицій сторін». Зрозуміло, що такі починання президента були схвально сприйняті проукраїнськи налаштованими церквами. Натомість офіційне керівництво УПЦ МП на перших порах доволі стримано сприйняла заяви глави держави.

Ініціативою нашого керманіча було й створення двосторонньої робочої комісії, щодо якої пролунала і реакція Української Православної Церкви Московського Патріархату у відкритому листі від 27 лютого 2007 року. У ньому звучить застереження Президенту не втручатися у церковне питання та акцентується увага на тому, що подолання розколу входить у виключну компетенцію Церкви. І хоча УПЦ МП й вказує на те, що «УПЦ КП, не маючи апостольської наступності ієрархії, не може бути еклезіологічно рівноправним учасником діалогу», канцелярія Київської Митрополії УПЦ, посилаючись на рішення Собору, висуває умови щодо проведення діалогу із УПЦ КП. Дозволимо собі їх процитувати:

1. Припинення насильства з боку прихильників Української Православної Церкви Київського Патріархату щодо Української Православної Церкви.

2. Повернення Українській Православній Церкві захоплених силою соборів, храмів, епархіальних центрів, навчальних закладів.

3. Невтручання центральної та місцевої влади, народних депутатів у внутрішнє життя Церкви.

4. Діалог може бути лише без участі колишнього митрополита Філарета (Денисенка) – оскільки він не є членом Церкви, будучи відлученим від неї (Зуєв П. «Політичне православ'я» відокремили від Церкви // Дзеркало тижня. -2008. - №1).

Зрозуміло, що умови є надто радикальними і навряд чи можуть бути прийняті іншою стороною. Проте сам факт того, що при Священному Синоді УПЦ МП створено «Комісію УПЦ по відновленню єдності Українського Православ'я» говорить про прогрес у даній справі. У листі ще із достатньою категоричністю та в ультимативній формі наголошується «під поняттям «відновлення єдності» розуміється повернення тих, хто відійшли від церковної єдності, через усвідомлення ними гріха розколу, тобто покаяння, у спасительне лоно Української Православної Церкви». З іншого боку, у згаданому зверненні Московська Патріархія визнає факт «богословських співбесід» із УАПЦ, що може мати декілька пояснень. Або УПЦ МП дійсно рухається у бік помісності і автокефальна Церква (очолювана не Філаретом) може нею розглядатися як суб'єкт об'єднання, або ієрархи Московської Патріархії сподіваються поглинути меншу за чисельністю і менш централізовану Церкву, або зближення із УАПЦ є не чим іншим як політичною грою, що направлена проти УПЦ КП та її предстоятеля патріарха Філарета. Більш вірогідним є два останні пояснення. По перше. УПЦ (МП) на різних рівнях протягом останніх років багато разів заявляла про свою принципову незгоду і фактичну відмову від ідеї автокефалії. Вітчизняний релігієзнавець А. Юраш говорить, що УПЦ Московського Патріархату «не відмовляється від цього поняття як такого, але тлумачить його не в контексті футуристичному (як предмет майбутнього досягнення), а навпаки – у контексті історичної даності» (Юраш А. Єдина Помісна Українська Церква: від мрій до реальності // <http://www.zaxid.net/article/2764>). На його думку, і з цим варто погодитися, теперішні керманічі УПЦ МП не бачать можливості досягти помісності для Церкви в Україні, оскільки така помісність вже існує на основі канонічної єдності з РПЦ. По-друге, якщо діалог між УПЦ МП та УАПЦ і може мати продовження, то тоді згадані чотири умови зводяться лишень до останньої, а саме виключення із переговорного процесу патріарха Філарета (Денисенка).

Чи не перші кроки до порозуміння між розділеними гілками православної церкви в Україні були зроблені наприкінці минулого року. 20 грудня 2007 р. в Києво-Печерській Лаврі відбулася зустріч архієпископа Переяслав-Хмельницького Димитрія з главою УПЦ МП митрополитом Володимиром (Сабоданом). Ієрарх УПЦ КП передав Предстоятелю УПЦ МП митрополиту Володимирі офіційний текст Звернення до єпископату, духовенства та вірних, підписаний членами Священного Синоду та архієреями УПЦ Київського Патріархату. Митрополит Володимир прийняв текст звернення та повідомив, що він буде розглянутий на Архієрейському Соборі УПЦ, який має відбутися 21 грудня. Від імені Київського Патріархату архієпископ Димитрій передав у подарунок митрополиту Володимирі повний комплект богослужбової літератури українською мовою, перекладеної і виданої протягом останніх десяти років, у кількості понад 20 томів. Такий самий комплект згодом було передано також до Київської Духовної Академії і Семінарії. Після цього відбулася зустріч архієпископа Димитрія з ректором КДАіС та головою Синодальної богословсько-канонічної комісії УПЦ єпископом Антонієм. Ієрархи обмінялися думками щодо ряду актуальних питань, зокрема, необхідності впорядкування та унормування української богословської термінології, яка використовується в церковному житті.

Вже безпосередньо в день Собору 21 грудня предстоятель УПЦ МП зустрівся з архієпископом Іоанном, главою Богословсько-канонічної комісії УАПЦ. Владика передав митрополиту Володимирі Звернення до Собору єпископату УАПЦ. Як і Звернення представників Київського патріархату, воно витримане в дипломатичному тоні і присвячено темі поділу українського православ'я. Проте, на відміну від Звернення УПЦ КП, «автокефали» висловили в ньому і своє бачення майбутнього об'єднання, яке, на думку єпископів УАПЦ, можливе в тому разі, якщо УПЦ МП удосконалив свій канонічний статус і посяде належне їй місце в сім'ї помісних православних церков.

Якщо у загальному розцінювати Рішення Собору єпископів УПЦ МП, який відбувся 21 грудня 2007 р. в Києво-Печерській лаврі, то слід погодитися з єпископом Васильківським (УПЦ КП) Євстратієм, що згаданий Собор вдався до діловито-стриманої оцінки звернення з боку УПЦ КП. До речі, сам факт прийняття цього звернення до розгляду є вже безпрецедентним. «У промові на відкритті Собору митрополит Володимир вперше відзначив, що для подолання розділення Церкви не досить односторонніх кроків – рух до єдності повинен бути обопільним. Таким чином, хай і не прямо, але сказано дуже важливе – вимога беззастережного покаяння поступається місцем можливості діалогу», – пише Євстратій (Зоря) [Ющенко пропонує УПЦ МП та УПЦ КП створити комісію // <http://ua.Proua.com/news/2007/01/12/162029.html>].

Митрополит Володимир (Сабодан) у виступі на Соборі визнав, що кроки на зустріч має робити не лише одна сторона. Ось що він сказав: «Нам разом слід шукати шляхи до подолання розколу. Це передбачає спільне осмислення того, що відбувалось з нашими Церквами і нашим суспільством у продовж останніх десятиліть – осмислення в рамках зустрічей, діалогу та конкретних справ, які наближали б нас один до одного». Великим поступом, на нашу думку, було спеціальне «Звернення до вірних чад УПЦ МП». Застерігаючи вірних від політизації церковного життя, ієрархи закликають їх відмовитися від ворожнечі стосовно тих, хто «перебуває в розколі» (тобто членів УПЦ КП і УАПЦ). «Ми домагаємося не перемоги, а повернення братів, розлука з якими терзає нас», цитують ієрархи УПЦ МП слова св. Григорія Богослова, напоумляючи вірних, що в основі «нашого ставлення до тих братів і сестер, які перебувають у розколі, має бути любов». Отже, можна робити висновок, що відкрита агресія поступово переходить у звичайне несприйняття.

Чи є причини таких трансформацій у відносинах між православними церквами в Україні? Звичайно. Спробуємо окреслити основні із них.

1. Зміна політичної ситуації у країні. Президент став активним ініціатором подолання кризи православ'я, яка на його думку є загрозою безпеки і цілісності держави.
2. За останні півтора десятиліття УАПЦ, а особливо УПЦ КП, значно зміцнили свої позиції. Налагодження місіонерської роботи, відновлення провітницької та видавничої діяльності.
3. УПЦ КП наростила свій богословський потенціал. Свідченням цього є те, що лише у останні роки з'явилося ряд богословських документів, зокрема «Історико-канонічна декларація».
4. У середовищі УПЦ МП немає одностайності, щодо подальших перспектив інституційного розвитку. З'являються ієрархи, які підтримують ідею Помісної Церкви в Україні.
5. Приходить нове покоління церковних ієрархів, які стоять на більш поміркованих позиціях.
6. Простежується поступова українізація УПЦ (МП). Найбільше знаходить своє відображення у появі релігійної літератури українською мовою.
7. Збільшується серед пересічних вірян кількість тих, хто підтримує появу в державі Української Помісної Автокефальної Православної Церкви. Звинувачення опонентів у «неканонічності», «неблагодатності» дедалі менше знаходять підтримку серед віруючих.

Наостанок слід відзначити, що в глибині УПЦ МП відбуваються дуже серйозні зрушення, які змінюють її обличчя. Собор, який відбувся, підтвердив, що УПЦ МП справді трансформується зсередини, і цей процес – незворотний. Сьогодні вже не тільки Київський Патріархат намагається послабити розкол. Навіть святкування 1020-ліття хрещення Русі показало, що в Україні православ'я представлено двома потужними напрямками. Час у справі порозуміння, безперечно, на боці УАПЦ та УПЦ КП. Діалог приречений на те, щоб відбутися. Головне – щоб він не розтягнувся на довгі роки.

Віталій ШЕВЧЕНКО (Київ)

1020-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ: МОТИВАЦІЙНІ ПІДТЕКСТИ, ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ПОЛІФОНІЗМ ТА ОПРИЯВНЕНІ НАСЛІДКИ

Наприкінці липня 2008 року Україна відзначила 1020-ліття Хрещення Київської Русі, яке викликало неабиякий резонанс. Причиною того стали мотиваційні підтексти святкових урочистостей, смисловим концентром яких виступала ідея створення в Україні єдиної помісної Православної Церкви та запрошення до Києва президентом України предстоятелів усіх без винятку Православних Церков. Викликавши неоднозначні сприйняття та оцінки, ця подія вже встигла стати явищем «вселенської» ваги, позаяк уявляється не тільки важливим кроком до подолання юрисдикційної кризи в Українському Православ'ї, але й здатна спричинити переформатування міжцерковних взаємин на всеправославному рівні. Зрештою, як матимемо можливість переконатися, святочні колізії торкнулися й сфери великої політики, а з нею й життєво важливих долегливостей. А це означає, що все разом взяте зобов'язує до розважливих і відповідальних студій, до усвідомлення того, що перебуваємо лише на першому етапі осмислення всіх перипетій, пов'язаних з відзначенням 1020-ліття Хрещення Київської Русі, коли не так важливо, а можливо й шкідливо, вдаватися в суди-пересуди, радикалізувати погляд, претендувати на остаточні висновки. Наразі стоїть завдання відтворити, наскільки це можливо, якомога повнішу картину підготовки й перебігу святочних подій, зібрати й об'єднати в одне ціле доволі строкатий і різною мірою об'єктивності позначений матеріал, побачити й розкрити лінії смислових перетинів, з'ясувати цільові орієнтири, вектори різнополюсних орієнтацій, церковно-канонічні та політико-ідеологічні пріоритети тощо. І лише вже тоді, на базі відтвореного сценарію подій, що прямо чи опосередковано стосувалися 1020-ліття Хрещення Київської Русі, спробувати осмислити те, що не уявляється можливим без з'ясування його фактуальної основи.

Хоча й зараз, базуючись на ще свіжих у пам'яті спостереженнях та вже наявних матеріалах, більшість з яких складають численні повідомлення ЗМІ, інтернет-відомості та аналітичні дописи, можемо з певністю констатувати, що відзначення 1020-ої річниці Хрещення Русі-України вийшло далеко за межі власного формату, а його семантико-ідеологічна поліаспектність, фокусом якої виступала церковно-релігійна домінанта, унеобхіднює ретельний аналіз існуючих та активний пошук ще невідомих джерел, віднайдення яких може істотно вплинути на розуміння, а то й суттєво скорегувати погляди на цілий комплекс взаємообумовлених подій.

Наразі ж, обираючи предметом дослідження обставини підготовки та специфіку відзначення 1020-ліття Хрещення Київської Русі, що недвозначно корелювалися з ідеєю створення в Україні єдиної помісної Православної Церкви, *a priori* припускаємо, що дії української влади були осмислені, наперед продумані, перспективно мотивовані і в своїй вираженості завбачували труднощі, які постануть на етапі непростих рішень. У кожному